

Akarva vagy akaratlanul – a válság etikájának tükre

Dr. Csiszárík-Kocsir Ágnes

Egyetemi docens, Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar,
kocsir.agnes@kgk.uni-obuda.hu

AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT

A 2008-as válság nagy mértékben átírta a gazdaság addigi működési rendjét, mérföldkövet jelentett a gazdaságtörténetben mindenféle szempontból. A válság mérföldkönek is mondható minden szempontból, mivel felhívta a figyelmet arra, hogy a láthatatlan kéz által irányított gazdaság csak egy leányálom, igenis szükséges annak az irányítása, figyelése. A válság okainak keresése közben gyakran esik szó a felelősök szerepéről, és a szándékosságról. A banki oldal a hitelfelvevőket hibáztatja, a hitelfelvevők a pénzügyi intézményeket, de mindkét fél egyaránt okolja a felügyelő szerveket is, akik hagyták a helyzet eszkalálódását, és nem tettek semmit annak érdekében, hogy azt megakadályozzák. A korábbi kutatások inkább a hatások leírásával foglalkoztak, azonban napjainkban egyre jobban előtérbe kerül a pénzügyi kultúra, a pénzügyi tudatosság kérdése mellett az etika, az erkölcs szerepe is. A jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy bemutassa az átlagemberek véleményét a gazdaság etikus avagy etikátlan viselkedésével kapcsolatban, mely akár akarva, akár akaratlanul, de nagy mélységekbe volt képes taszítani a világot.

Kulcsszavak: válság, etika, felelősök, önérdék követés, etikus viselkedés

1 Szakirodalmi áttekintés

A válság történetének tárgyalása során inkább az okok és az okozók elemzése és keresése áll a középpontban. A válság kirobbanásának felelősei kereshetők a pénzügyi piacok keresleti (háztartások, vállalkozások) és kínálati (bankok, pénzügyi vállalkozások) oldalán egyaránt, de fontos szerepet tölthettek be a jegybankok, a kormányok és a szabályozó hatóságok is a szabályozás elhanyagolásával (Lentner et.al, 2011). Nem szabad megfeledkezni a központi bankok szerepéről sem (Lentner et.al, 2015), akik az intézkedéseik halogatásával

avagy elodázásával súlyosbították az amúgy is mély problémákat. Vannak vélemények, melyek egyértelműen az amerikai kormányzatot és a jegybank szerepét betöltő FED-et teszik meg felelősnek, és vannak akik a pénzügyi innovációkban rejlő nem látható kockázatokat okolják (Sahlman, 2009).

Claessens (2009) szerzőtársaival négy okot sorol fel a válság kirobbanása mögött, a túlzott és hirtelen eszközár növekedést, a súlyos adósságtömeget generáló hitelboom jelenségét, a túlzott hitelfelvételi aktivitást, valamint a pénzügyi felügyelet szabályozói tevékenységének kudarcát. Burgis (2016) még keményebb kritikát fogalmaz meg a bankrendszerrel szemben, egyenesen bűnös magtartásként jellemzi a bankok viselkedését, ami alatt nemcsak az adóelkerülési praktikák alkalmazását érti, hanem a gazdaság etikus működésének aláásását is.

Az előzőekben felsorolt elméletek, vélemények a válságot inkább intézményi, mint emberi oldalról közelítették meg, ezért is tipizáljuk a 2008-as eseménysorozatot inkább bank- vagy adósságválságnak, mintsem az etika, avagy az erkölcs válságának.

Még számos vélemény és álláspont vonulatható fel a témában, de kétségkívül, hogy minden oknak és felelősnek köze van az etikához, pontosabban az etikus viselkedés hiányához, még ha nem is mondjuk ki azt egyértelműen. Baritz (2013) is leszögezi, hogy a gazdasági válság gyökereit az etika és az erkölcs oldaláról kell vizsgálni. A rendszer valamely pontján eltűnt a szereplők tevékenységéből a felelős etikus és erkölcsös viselkedés, és a helyébe a kapzsiság, a nyereségvágy és a felelőtlenység lépett. Az etika és az erkölcs pedig valahogyan eltűnt, vagy inkább száműzve lett a rendszerből és csak a magánéletben kapott helyet (Tóth, 2016).

Blinder (2013) a fentiek alapján „hét fő bűnt” nevez meg a válsággal kapcsolatban, mely segít a válság, a pénzügyek és az etika kapcsolatának tisztázásában. A Blinder-féle hét fő tényező az alábbiakban foglalható össze (a szerző szóhasználatával élve):

1. Felfújott eszközárak, főként a lakások (ingatlanpiaci buborék) és az egyes értékpapírok esetén (kötvény buborék),
2. Túlzott tőkeáttétel a pénzügyi rendszerben és a makrogazdaság egészében,
3. A pénzügyi szabályozás hiánya, a szabályozatlan területek sokasága, ami a kötelezettségek szegényes teljesítését eredményezte,
4. „Szégyenletes” banki gyakorlatok a subprime- és a jelzáloghitelezés területén,
5. A rossz jelzáloghitelek „örült és szabályozatlan” értékpapírosítása,
6. A hitelminősítő intézmények „feneketlen kapzsisága”, mely segített a fenti értékpapírosítás legalizálásában,
7. A „perverz” javadalmazási rendszerek a pénzügyi intézményeknél, mely egyenesen a csőd felé vitte a szervezeteket.

Knights (2015) két etikai jellegű problémát fogalmaz meg a válság kirobbanása kapcsán. Blinderhez hasonlóan Kinghts is igen élesen fogalmaz, és az alábbi két okoz nevezi meg (szintén a szerző szóhasználatával élve):

1. A kapzsi bankárok és a bónusz mánia,
2. A dereguláció és a finanszírozás neo-liberális rémálma.

2 Anyag és módszer

A tanulmány alapjául egy 2016 februárja és májusa között lebonyolított kérdőíves kutatást szolgált¹. A kutatás egy előtesztelt, sztenderdizált kérdőív segítségével történt. A kérdőív nem tartalmazott nyitott kérdéseket, a statisztikai értékelés céljából. A kérdőív véglegesítését három korábbi forduló is megelőzte: egy 2015-ben kivitelezett primer kvantitatív kutatás, valamint egy 2015-ben, és 2016-ban végzett kvalitatív felmérés. A korábbi kutatások eredményei alapján alakult ki a kérdőív jelenlegi formája, mely számos témát vizsgált, a pénz értékétől kezdve a pénzügyi és befektetési ismeretek helyes használatán keresztül az etikai kérdésekig.

A kérdőív 9 kérdést tartalmazott a fenti témákban, és 3736 fő töltötte ki azt hiánytalanul. A kérdőív lekérdezése online történt, biztosítva a válaszadók anonimitását. A válaszadók szegmentálásához csak a születési évet, a befejezett legmagasabb iskolai végzettséget, valamint a nemet kérdeztem meg. A kérdések között többszörös választásos kérdések és értékelő skálák is szerepeltek. A kérdőívet főként Budapesten, és a Közép-magyarországi régióban élők töltötték ki, főként a fiatalabb korosztály, mivel a kutatás nem titkolt célja az Y generáció pénzügyi véleményének, attitűdjének feltérképezése volt. A minta nem minősül reprezentatívnak, de lehetőséget ad egy későbbi, reprezentatív kutatás megalapozására. A kérdőív jelen tanulmányban bemutatott eredményei SPSS 19.0, valamint MS Excel 2010 programok segítségével születtek. A válaszadók összetételét az alábbi ábra tartalmazza:

¹ Ezúton szeretném a köszönetemet kifejezni azon válaszadóknak, és az Óbudai Egyetem hallgatóinak, akik kutatásban segítséget nyújtottak, és akiknek köszönhetően a 3.736 fős minta összeállt.

	elemszám	%
férfi	1748	46,8
nő	1988	53,2
BB generáció	287	7,7
X generáció	607	16,2
Y generáció	2780	74,4
Z generáció	62	1,7
alapfok	294	7,9
középfok	2261	60,5
felsőfok - bsc	884	23,7
felsőfok msc	297	7,9

1. táblázat:

A minta megoszlása

Forrás: saját kutatás, 2016, N = 3736

3 Eredmények

A kutatás jelen tanulmányban publikált részében a pénzügyek és az etika kapcsolatát vizsgáltam 15 állítás segítségével. Az állítások (ahogy az a módszertani leírásban is szó esett róla) a kérdőív kialakítását megelőző kvalitatív fordulóban alakultak ki, melyek segítségével a bankok és a pénzügyi rendszer etikus avagy etikátlan viselkedését kívántam felmérni. A válaszadókat arra kértem, hogy egy négy fokozatú skála segítségével ítéljék meg, hogy mennyire értenek egyet az állításokkal². Az állításokra kapott átlagértékeket az alábbi táblázat tartalmazza.

² Az 1-es érték a teljes egyet nem értést, a 4-es érték pedig a teljes egyetértést jelentette.

	átlag
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján kellene, hogy szerveződjön.	3,191
Az etikus gazdaság nem zsákmányolná ki a környezetet és a munkavállalókat.	3,070
A pénz a gazdaság eszköze, és nem a főszereplője.	3,042
Az etikus gazdaság biztosítaná az államok kiegyensúlyozott működését.	2,896
Az etikus gazdaság etikus pénzügyi rendszert eredményezne.	2,882
A pénz társadalmi érdekeket szolgál, általa elérhetővé válik a közjó.	2,802
A bankok működéséből teljes mértékben hiányzik az etikus viselkedés.	2,785
A válságok elkerülhetők lennének, ha a pénzügyi rendszer szereplői etikus elvek alapján cselekednének.	2,743
Ha minden pénzügyi szereplő etikusan működne, akkor nem lenne recesszió, nem lennének válságok.	2,703
A hitelek azért drágák, mert a bankok kapzsiaik.	2,692
A 2008-as pénzügyi válságot az etika teljes mértékű eltűnése okozta a pénzügyi rendszerből.	2,653
A pénzügyi rendszer szereplőinek az etikátlan működésük miatt nem jár felelősségrevonás.	2,315
A haszon és a nyereség mindig fontosabb, mint az etika és az erkölcs.	2,169
A pénz egyéni érdekeket kell hogy szolgáljon.	2,062
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján szerveződik.	1,797

2. táblázat:

Az állításokra adott válaszok átlagértékei

Forrás: saját kutatás, 2016, N = 3736

Ahogy a fenti táblázatból is látszik, a válaszadók nagyon erősen egyetértettek abban a kérdésben, hogy a pénzügyi rendszernek etikus elvek alapján kellene szerveződnie, de szintén 3-as érték feletti értéket kapott az az állítás is, miszerint ha a gazdaság az etika mentén működne, akkor nem lenne a környezet és a munkavállalók tömege kizsákmányolva. A válságok kialakulása kapcsán a válaszadók ítélete alapján nem jelentkezik erősen az etika és az etikus viselkedés fontossága, ami a fent bemutatott, uralkodó elméleteknek köszönhető, melyek nem hangsúlyozzák kellő mértékben az etika és az erkölcs szerepét a folyamatokban. Hasonló az értékelés a recesszió megítélése kapcsán is. A kérdések alapján a válaszadók a bankok működését nem tartják etikátlannak, és nem is tartják őket túlzottan kapzsinak, amit a kapott értékek is alátámasztanak. Az állításokra adott válaszok a tekintetből is reálisnak mondhatóak, hogy a két kontroll állítás, vagyis „A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján kellene, hogy szerveződjön / szerveződik” az értékek alapján a lista két végpontján jelenik meg, tehát a válaszadók kimondják, hogy az etika nem teljes egészében mutatkozik meg a pénzügyi rendszer működésében.

Az állítások további vizsgálata során faktoranalízist végeztem, hogy megvizsgáljam, mely állítások tartoznak egy csoportba a válaszadók gondolkodásában. Több próbát is végeztem, melyek alapján a három faktoros

mátrix bizonyult a leginkább megfelelőnek, melyet az alábbi táblázat mutat. A Kaiser-Meyer-Olkin érték 87%, ami azt mutatja, hogy az adatok tekintetében jól alkalmazható a faktoranalízis módszere.

A pénzügyi rendszerről, annak etikus viselkedéséről igen eltérően vélekednek az emberek. A bankrendszer és a pénzügyi intézmények etikus avagy etikátlan viselkedésének megítélése erősen függ attól, hogy a válaszadónak milyen a jelenbeli avagy a múltbeli kapcsolata a pénzügyi közvetítő rendszer egyes szereplőivel.

A mintában szereplő válaszadókat arra kértem, hogy a felsorolt 15 darab állítást értékeljék egy egytől négyig terjedő skálán aszerint, hogy mennyire értenek egyet azzal, ahol az egyes érték a teljes egyet nem értés, a négyes érték pedig a teljes egyetértést jelentette. Az állításokat faktoranalízis segítségével két csoportba sorolt a jobb vizsgálhatóság kedvéért. A faktoranalízis eredményét az alábbi táblázat szemlélteti.

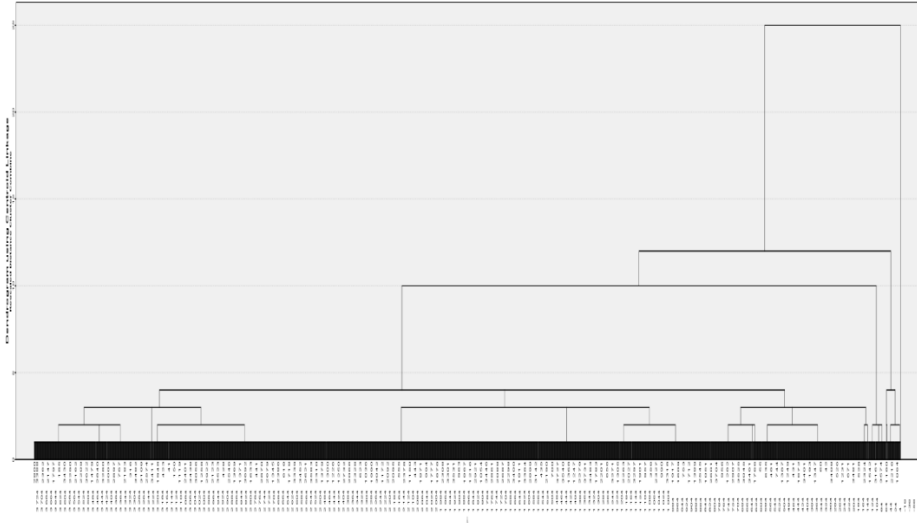
	<i>Etika pártiak</i>	<i>Önérdék követők</i>
Az etikus gazdaság biztosítaná az államok kiegyensúlyozott működését.	0,779	
Az etikus gazdaság etikus pénzügyi rendszert eredményezne.	0,767	
Az etikus gazdaság nem zsákmányolná ki a környezetet és a munkavállalókat.	0,743	
Ha minden pénzügyi szereplő etikusan működne, akkor nem lenne recesszió, nem lennének válságok.	0,734	
A válságok elkerülhetők lennének, ha a pénzügyi rendszer szereplői etikus elvek alapján cselekednének.	0,704	
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján kellene, hogy szerveződjön.	0,613	
A 2008-as pénzügyi válságot az etika teljes mértékű eltűnése okozta a pénzügyi rendszerből.	0,573	
A hitelek azért drágák, mert a bankok kapzsiak.	0,529	
A bankok működéséből teljes mértékben hiányzik az etikus viselkedés.	0,485	
A pénz társadalmi érdekeket szolgál, általa elérhetővé válik a közjó.	0,422	
A pénz a gazdaság eszköze, és nem a főszereplője.	0,400	
A pénz egyéni érdekeket kell hogy szolgáljon.		0,673
A haszon és a nyereség mindig fontosabb, mint az etika és az erkölcs.		0,672
A pénzügyi rendszer szereplőinek az etikátlan működésük miatt nem jár felelősségrevonás.		0,625
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján szerveződik.		0,323

3. táblázat:

Az etika és a hozzá kapcsolódó állítások faktorcsoportonkénti értelmezése a válaszadók megítélése alapján (KMO = 87%, Extraction Method: Principal Component Analysis, Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization)

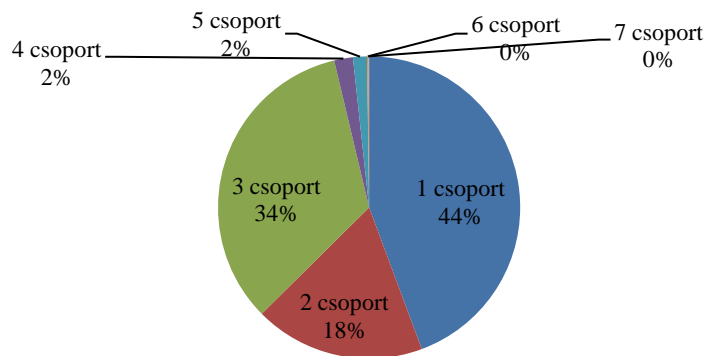
4. Forrás: saját kutatás, 2016, N = 3736,

A fenti faktoranalízis alapján két csoportba lehet sorolni a válaszadókat, az etika pártiak (1.-es faktor), valamint az önérdék követők (2.-es faktor) csoportjára. A fentiek alapján egyértelműen kétféle típus különböztethető meg nemcsak a válaszadók, hanem a polgárok körében is. Vannak olyan emberek, akik mindenkor, minden döntésük során szem előtt tartják az etikus viselkedés normáit, amit elvárnak a gazdaság minden szereplőjétől, így a bankoktól is. A válaszadók másik része viszont az egyéni érdekeit tartja szem előtt, nem törődve a társadalom elvárásaival, avagy az etikátlan viselkedés okozta károkkal. Az önérdék követők a saját boldogulásukat tartják szem előtt, és nem látják, nem látták a pénzügyi rendszer etikátlan viselkedéséből fakadó károkat.

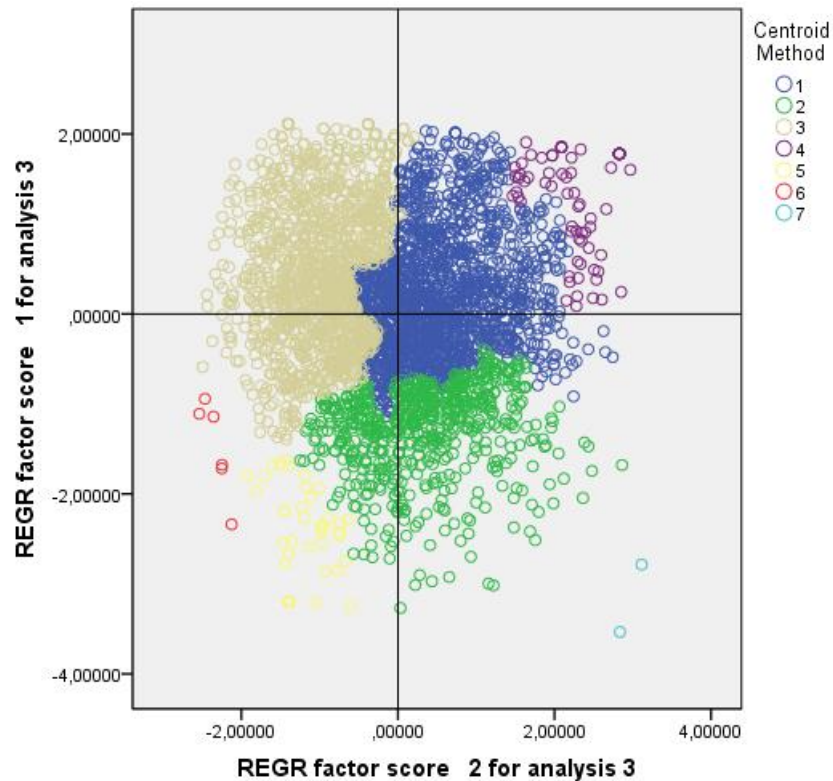
1. ábra:
A faktoranalízis alapján készített klasztervizsgálat dendogramja
Forrás: saját kutatás, 2016, N = 3736,

A faktor analízis eredményei után szerettem volna elkészíteni a minta a minta klaszter analízisét is. A fenti dendogram alapján több próbát is végeztem, melyek közül a hét klaszterre tagolt megoldás lett a legideálisabb. Próbálkoztam négy klaszter számú csoportosítása is, de a mintát leginkább hét klaszterrel lehet leírni a legjobban.

2. ábra:
A klaszterek megoszlása a teljes minta tekintetében
Forrás: saját kutatás, 2016, N = 3736,

A minta közel 95 százalékát az első három klaszter teszi ki. Az első csoportba 1656 Fő tartozik, ami a minta 44,3%-át teszi ki. A kettes klaszterbe 682 fő tartozik 18,3 %-kal, míg a hármas klaszterbe 1259-en tartoznak, ami 33,7 %-ot tesz ki.

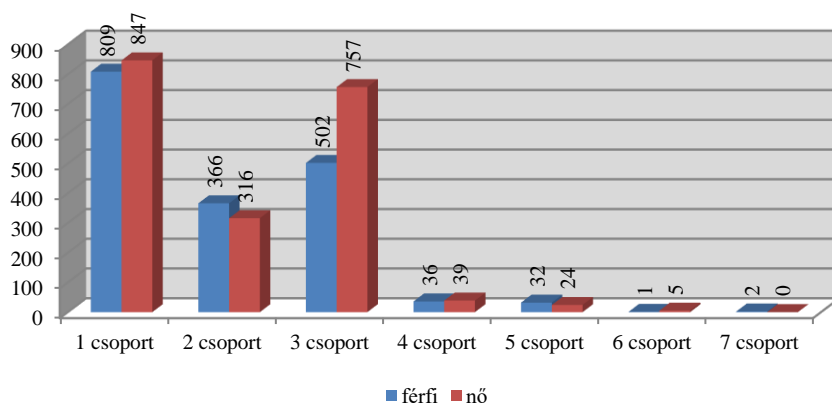
2. ábra:

A klaszterek megoszlása a teljes minta tekintetében

Forrás: saját kutatás, 2016, N = 3736,

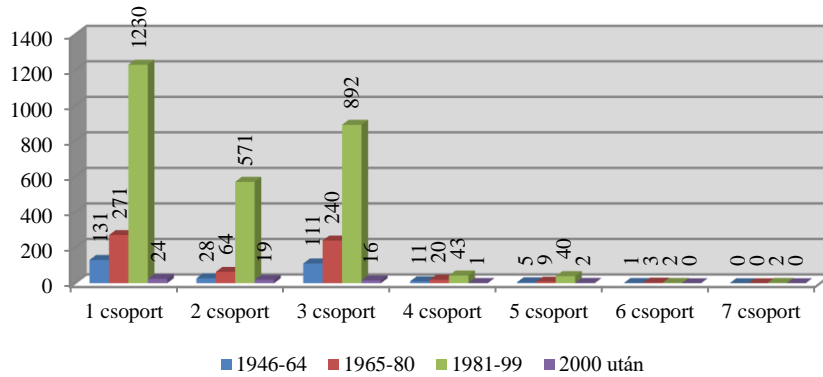
A klaszterek jellemzése után azt vizsgáltam, hogy a megképzett csoportok tagjai milyen mértékben tartoznak az egyes és a kettes faktorba, azaz mennyire etikapártiak vagy mennyire önérdék követők. Az egyes csoport esetén látható hogy a tagok nagy része etikapárti, de önérdék követő is egyben. Azaz törekszenek arra, hogy az érdekeiket úgy szolgálják ki a gazdaság szereplői, hogy azok ne sértsék az etikus elveket. A kettes csoportba tartozó 682 főről elmondható, hogy ők azok, akik kevésbé tartják fontosnak az etikus elveket, hanem inkább a saját érdekeiket követik. A csoport közel fele azonban az önérdék követő célokat is elveti. A másik legnagyobb számú csoport, a hármas csoport inkább mondható etikapártinak, mint sem önérdék követőnek. Szinte alig akad a csoportnak olyan tagja, amelyik az etikus

elvek mellett a saját ön érdekét is hasonlóan fontosnak találná. A minta további négy csoportja jelentősen szóródik. A négyes számú klaszterbe tartozó 75 fő egyértelműen és kivétel nélkül etikapárti és önérdek követő, még az ötös és hatos csoportba tartozók nem foglalnak állást sem az etikus elvek, sem a személyes érdekeik mellett. A legutolsó csoportba tartozó két válaszadó pedig teljes mértékben a saját érdekeinek megfelelően cselekszik. A fentiek alapján elmondható hogy a mintában szereplő 3736 fő zömmel az etika pártján áll azonban található olyan válaszadó is, aki az egyensúlyra törekedve mindkét faktor jellemzőit magáénak vallja.

3. ábra:
A klaszterek megoszlása a nemek alapján
Forrás: saját kutatás, 2016, N = 3736,

Az első csoportba tartozó etika párti és önérdek követő válaszadók csoportja fele-fele arányban áll nőkből és férfiakkól. A harmadik csoportba tartozók azok, akik inkább az etika mellé tették le a voksukat, és kevésbé követték saját önérdekeiket nagyobb arányban nőkből állnak. A további csoportok elemzése nem szükséges, mivel nagyon kis elemszámúak.

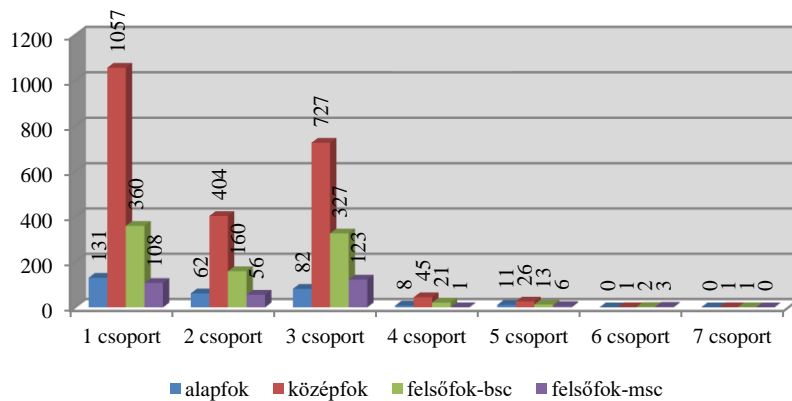

4. ábra:

A klaszterek megoszlása a születési idő alapján

Forrás: saját kutatás, 2016, N = 3736,

Amennyiben a születési idő alatt vizsgáljuk a képzett csoportokat megállapítható, hogy az Y generációba tartozó válaszadók zömmel a három legnagyobb lélekszámú klaszterbe tartoznak. Az inkább önérdék követő és etikapárti klaszternek nevezhető első csoportban arányaiban legnagyobb mértékben vannak az Y generáció tagjai, ami ugyanúgy elmondható a kettes csoportról is, akik inkább önérdék követők. A teljes mértékben etika párti hármas csoport esetében arányaiban kevesebben vannak az Y generáció tagjai, még az X generáció tagjai arányaiban nagyobb mértékben szerepelnek a klaszterben.

5. ábra:

A klaszterek megoszlása az iskolai végzettség alapján

Forrás: saját kutatás, 2016, N = 3736,

Érdekesége a mintának, hogy ha klasztereket legmagasabb iskolai végzettség szerint vizsgáljuk, hogy az első csoportba tartozó egyedek nagy arányban középfokú végzettséggel bírnak. A második és a harmadik csoport esetén a középfokú végzettségük aránya csökken. A harmadik etika párti csoport fő jellemzője, hogy többségbe kerülnek az a csoportban a felsőfokú végzettséggel rendelkező válaszadók, ami azt jelenti hogy minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál inkább képes az önérdékeiről lemondva az etikus viselkedés szabályainak a követésére, amit elvár a társadalom szélesebb körétől, és a gazdaság szereplőitől is.

Összegzés

A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy az etika továbbra is fontos szerepet tölt be az a hétköznapi emberek mindennapjaiban. A válság megtanított minket arra, hogy az etikus viselkedés elengedhetetlen a gazdaságirányításban, de napi döntéseink során is. Az Y generáció etika felé való elmozdulása mindenképpen pozitív jelenség a jövőre nézve, ami reményt ad arra, hogy a jövőben a hasonló gazdasági visszaesések elkerülhetőek legyenek és az önérdék képes legyen háttérbe szorulni az etika javára. Mindebben nagy szerepe van az oktatási rendszernek is, és a gazdaság döntéshozóinak is. Az etikus viselkedést tanítani kell, példával kell szolgálni azért, hogy ezekből okulva és tanulva képesek legyünk arra, hogy a gazdaságot nem kihasználva, hanem azt a barátunkká téve alakítsuk és használjuk azt, amíg elfogadható mértékű önérdékünk mellett.

Felhasznált irodalom

- [1] Baritz, S. L. (2013): “Mi az ember, hogy megemlékezel róla...” – A homo economicus és a homo reciprocans – erényetikai szemszögből, Polgári Szemle, IX. évfolyam, 3.-6. szám, <http://www.polgariszemle.hu/?view=article&ID=554>, letöltve: 2016.04.12.,
- [2] Blinder, A. (2013). After the music stopped the financial crisis, the response, and the work ahead, Penguin Press, New York,
- [3] Burgis, T. (2016): Dark money: London’s dirty secret, Financial Times, <http://www.ft.com/cms/s/2/1d805534-1185-11e6-839f-2922947098f0.html>, letöltve: 2016.06.12.,
- [4] Claessens, S. –Dell’Ariccia, G. –Igan, D. –Laeven, L. (2009): Lessons and Policy Implications from the Global Financial Crises, IMF Working Paper WP/10/44, February 2010, International Monetary Fund,

- <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1044.pdf>, letöltve:
2012.11.24.,
- [5] Kinghts, D. (2015): In Denial: The Crisis of Leadership and Ethics in The Financial Sector, Draft Chapter, https://www.researchgate.net/publication/280655275_In_Denial_Leadership_Ethics_and_the_Financial_Crisis?enrichId=rgreq-a5957a80ab997c123b5d8810c6b6f31e-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzI4MDY1NTI3NTtBUzoyNTg3MzkxNTY1NDk2MzJAMTOzODY5OTYzMDc5Mw%3D%3D&el=1_x3, letöltve: 2016.06.05.,
- [6] Lentner, Cs. – Szigeti, C. – Borzán, A. (2011): New Dimension of Banks Social Responsibility, In: Sente V, Szendrő K, Varga Á, Barna R (szerk.) Abstracts of the 3rd International Conference of Economic Sciences: Sustainable Economics - Community Strategies, Kaposvár, Magyarország, 2011.05.19-.20. Kaposvári Egyetem,
- [7] Lentner, Cs. – Szegedi, K. – Tatay, T. (2015): A központi bankok társadalmi felelőssége, Vezetéstudomány, XLVI. évfolyam, 9.-10. szám, pp. 35.-47.
- [8] Tóth, G. (2016): Gazdasággép – A fenntartható fejlődés közgazdaságtanának kettős története, Követ Egyesület – L'Harmattan Kiadó, Budapest,
- [9] Racelis, A. D. (2014): Examining the Global Financial Crisis from a Virtue Theory Lens, Asia-Pacific Social Science Review vol. 14., no.2., pp. 23-38